

PROFESSIONAL TA'LIM MUASSASALARI VA O'QUVCHILARNI KASBGA YO'NALTIRISH MUAMMOLARI

Oltiariq tuman 2-son kasb-hunar maktabi direktori

Teshaboev Elmurod Maxmudovich

Annotatsiya: *Maqolada rivojlanayotgan yangi O'zbekiatonda yoshlarni ilmi, bilimli bo'lishiga qaratilgan "Kimyo va biologiya yo'nalishlarida uzluksiz ta'lim sifatini va ilm-fan natijadorligini oshirish chora-tadbirlari" to'g'risidagi ma'lumotlar berilgan. Shuningdek kasbga yollash, kasb tanlash, uning ahamiyati va qo'shimcha kasblarni egallashga qaratilgan fikrlar keltiriladi.*

Kalit so'zlar: *axborot texnologiya, ahborotlar oqimi, natijadorlk, takomillashtirish, kasbiy faoliyat.*

Hozirgi axborotlar oqimi kuchli rivojlanayotgan bir davrda o'quvchilarimizga katta imkoniyalar berilmoqda. Fan va texnika sohasidagi yangiliklar va yaratilayotgan yangi kashfiyotlar tezda o'z o'quchisiga etib boradi. Jahonning ko'pgina davlatlarida rivojlanishning yuqori cho'qqisiga chiqishining asosiy mezon bo'lgan ta'lim sifatiga e'tibor berish, uning samarasi sifatida, esa ilmi ziyolilar sonini oshishi bilan bog'liqligi e'tirof etiladi. Mamlakatimizda yoshlarini tabiiy ilmiy sohalar bo'yicha bilimlarini oshirishga qaratilgan chora va tadbirlar ko'lami juda keng. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan 2020 - yil 12 - avgust PQ 4805-sonli "Kimyo va biologiya yo'nalishlarida uzluksiz ta'lim sifatini va ilm-fan natijadorligini oshirish chora-tadbirlari" to'g'risidagi qarori qabul qilindi. Qaror asosida, respublikaning har bir hududida bosqichma-bosqich kimyo va biologiya fanlariga ixtisoslashtirilgan 14 ta tayanch va chuqurlashtirib o'qitishga mo'ljallangan 150 ta maktablar tashkil etilishi ko'zda tutiladi [1].

Inson psixologiyasi mas'uliyatli hayotga kirish bosqichida, savdoni o'rganish davrida sezilarli o'zgarishlarga uchraydi. Ushbu o'zgarishlar shaxsning aqliy rivojlanishining asosiy shakllari va yo'nalishlarini, uning ongini, faoliyatini va umuman shaxsiyatini o'z ichiga oladi. O'smirlik o'z-o'zini anglash va dunyoqarashni shakllantirish bosqichi ekanligi ma'lum. Faol shakllanadigan dunyoqarash birinchi navbatda motivatsion sohadagi o'zgarishlarda namoyon bo'ladi. Hayotiy masalalar: (a) hayotdagi o'rnini aniqlash; b) dunyoqarashni shakllantirish va uning kognitiv faoliyatga ta'siri; va (c) o'z-o'zini anglashni rivojlantirish.

Erta yoshlik davridagi o'zgarishlarning eng aniq dinamikasi o'quvchilarning ijtimoiy guruhida kuzatiladi. Ularning qonuniyatlarini bilish kelajakdagi mutaxassisning shaxsiyati va individualligini har tomonlama rivojlantirish uchun pedagogik shart-sharoitlarni yaratishning ilmiy asosini tashkil etadi. Rivojlanishning statistik o'rtacha normalari haqida gap ketganda, rivojlanishning psixologik normasi va mezon qanday? Barchamiz o'rtasida umumiy narsa bor, barchamizda umumiy tipologik xususiyatlar, ijtimoiy-madaniy (nafaqat o'xshash, balki umumiy) va individual shaxsiy normalar (boshqalardan mutlaqo farq qiladi) mavjud. Har uch turdagi normalarni hisobga olish va ularga muvofiq ishlash qobiliyati pedagogik faoliyat normasi hisoblanadi. Biz qattiqroq ta'rif berishimiz mumkin: norma mavjud bo'lgan o'rtacha

(yoki zarur bo'lgan standart) emas, balki ma'lum bir sharoitda ma'lum bir shaxs uchun muayyan yoshda mumkin bo'lgan eng yaxshisidir [1,24].

Kollej o'quvchisi rivojlanishining ijtimoiy holati yoshga bog'liq o'ziga xos xususiyatlar va ularning kasbiy niyatlarining o'ziga xosligi va shaxsiyat holatining o'zgarishi bilan belgilanadi. Yangi ijtimoiy rol ularga o'quv faoliyati va dam olish turini aniqlashda ham, aloqa sohalari va ob'ektlarini tanlashda ham ma'lum erkinlikni taqdim etadi. Yoshlarning o'z erkinligini qanday boshqarishiga hal qiluvchi ta'sir yangi hayot muhiti tomonidan amalga oshiriladi, ayniqsa, agar odam yashash joyini o'zgartirsa. Bu erda ko'plab giyohvandlik ko'pincha kelib chiqadi (chekish, spirtli ichimliklar, giyohvandlikka qaramlik).

Biz o'quvchi yoshlarimizni ilmi va bilimli bo'lishlarini rivojlantirish bilan birga ularni kasb hunarga yo'llash ishlarini birga qo'shib olib borishga e'tiborni kuchaytirisimiz va eng avvalo ularni bilimli, bo'lishiga ahamiyat berishimiz zarur. Bugungi kunda o'quvchini tarbiyasiga jiddiy e'tibor berib ularni, bilim olishga bo'lgan qiziqishlarini oshirish, o'ta muhim va dolzarb masalalardan biri bo'lib turibdi. Chunki maktablarda, ayniqsa yuqori sinf o'quvchilarini ta'lim-tarbiyasi bilan qiziqib, ularni kuzatganimizda, ular bilan suhbatlashganimizda, qunt bilan bilim olishga nisbatan oquvchilarimizni internet va boshqa qiziqishlariga yo'llovchi omillar yetarlicha ekanligi ma'lum bo'ldi. Ular: telefon,internet, telefondagi har hil o'yinlar, hatto kechki ko'ngil ochar kafelarda o'quvch yoshlarimizni qatnashishi, ota va onalarning farzand tarbiyasiga e'tiborining kamligi, yoshlarimizga ko'chadagi tengdoshlarining aks ta'siri, shuningdek,yoshlikdan balog'at yoshiga o'tish davridagi fiziologik, psixologik o'zgarishlar va boshqa bir qancha omillar o'z ta'sirini o'tkazishi mumkin. Tarbiya jarayonining davomiyligi va o'ta murakkabligi, inson tarbiyasi bilan sug'ullanishning qiyinligi, shaxsning ruhiy holatining murakkabligi kabi xilma-xildir, bu esa tarbiya ishlarida ham har- xil usullardan foydalanishni talab qiladi [1;3]. Bu borada maktab, ota-ona, mahalla hamkorligi samarali natijalarni berishi mumkin. O'quvchilarni kasbiy moyilligi bo'yicha o'tkaziladigan pedagogik psixologik tashis natijalari shuni ko'tsatadiki -kasblar haqida to'liq ma'lumotlarni to'plab, shundan keyin Kacôga yo'naltirish ishlarini olib borish maqsadga muvofiq bo'ladi. Bunda, birinchi navbatda har qanday kasbning jamiyat hayotidagi tutgan o'rni, uning zarurligi, uni sevish kerakligi, insonni sevgan kasbi, unga shon shuhrat keltirishi, haqida, to'liq ma'lumot berib, ongli ravishda tanlab, unga qiziqishini uyg'otish zarur. Zero to'g'ri tanlangan kasb insonni butun hayoti davomidagi muhim tanlovi bo'lib, shu kasb uning daromad manbai, ko'ngil hotirjamligi, umri mazmuniga aylanib qolishi mumkin [4;5].

O'quvchilarda ijobiy sifatlarni qaror toptirishda yagona maqsad sari yo'naltirilgan, bir-birini to'ldiruvchi, boyitib boruvchi, takomillashtiruvchi tarbiyani tashkil etish alohida ahamiyat kasb etadi. Fan asoslarini o'zlashnirish qiyin kasblami egallash ko'pincha iqtidorli va qiziquvchi o'quvchilarda osonroq kechadi. Kasb tanlashga yordam berish hamma vaqt maktab va ota -onalarning oldida turgan, dolzarbligini yo'qotmaydigan muhim mavzu bo'lib kelgan. Ayniqsa, axborot texnologiya vositalari shiddat bilan rivojlanayotgan yangi O'zbekistonda barcha umum ta'lim muassasalari bitiruvchilari o'z iqtidori va qiziqishlariga mos kasbni tanlab olishi mehnat bozorida munosib o'rnini topishi va kasbiy faoliyatida muvoffaqiyatga erishishi uchun o'zi qiziqqan kasb egasi bo'lishga harakat qilishi zarur.

O'quvchi ning rivojlanishi asosan ularning faoliyati bilan belgilanadi, ularning etakchi turlari muayyan ijtimoiy vaziyat bilan belgilanadi [3, 48]. Gumanitar kollej talabalari uchun bu o'quv holati, ya'ni "o'quv jarayoni o'zgaruvchilarining uyushgan tizimi, uning psixologik yadrosi o'qituvchining talabalar va talabalar bilan o'zaro munosabatlari, munosabatlari va aloqasi" [4, 106]. Bu biz talabalarining o'ziga xos xususiyatlari, ularning motivatsiyasi, qadriyat ustuvorliklari, kasbiy-axloqiy pozitsiyalari va kompetentsiyaga asoslangan xususiyatlarini birinchi kursdan bitiruv kursigacha har tomonlama o'rganish yo'nalishlarini aniqlashda biz ko'rsatgan ko'rsatmalar edi. Kollej talabalari uchun kompleks o'rganish dasturini ishlab chiqishda biz kasbiy ta'lim nafaqat uning bilim sohasini, balki kelajakdagi o'qituvchining shaxsiyatining yaxlit rivojlanishini ta'minlashdan iborat degan taxminga asoslandik

Biz o'quvchilarning o'qishdagi muvaffaqiyati va ularning kasbiy-pedagogik kompetentsiyasini samarali shakllantirish hozirgi talabaning ijtimoiy, fiziologik va psixologik-pedagogik parametrlari majmuasi ta'lim makonini loyihalashda qay darajada hisobga olinishi bilan bog'liq degan farazni ilgari surdik. Tadqiqotning asosini Qarag'anda gumanitar kolleji tashkil etdi. Namuna olishning birinchi yilida 75 talaba bo'lgan. Tadqiqot ob'ekti ularning moslashish jarayoni tarkibidagi kasbiy yo'nalishi edi. Tadqiqotning asosiy usuli so'rovnoma edi; yordamchi usullar nutq va kuzatuvlar edi.

Natijalar shuni ko'rsatdiki, respondentlarning 50% dan ortig'i o'z tanlovini ataylab qilgan. Biroq, ko'pchilik talabalarni kasbning pedagogik tomoni emas, balki uning o'ziga xos mavzu mazmuni (tarjimon, musiqachi bo'lish) jalb qiladi, garchi kollej birinchi navbatda o'qituvchilarni tayyorlashini hisobga olish kerak. Xuddi shu tendentsiyani eng qiziqarli mavzuni tanlashda kuzatish mumkin. Umumiy ta'lim va maxsus tsikl fanlariga ustunlik beriladi, pedagogika va psixologiya kabi muhim fanlar esa "e'tiborga olinmaydi". Agar biz o'quv jarayonining eng jozibali lahzalarini kuzatadigan bo'lsak, respondentlarning eng katta qismi bu masalani o'ylamasligini yoki ahamiyatsiz tomonlarini (masalan, kontsertlarni) o'zlari uchun jozibali tomonlarni aniqlamasligini darhol ta'kidlaymiz. O'quvchilarning atigi 23,5% e'tiborini muhim tomonlarga (kutubxona, darslar) qaratadi. O'quvchilar chiqarib tashlamoqchi bo'lgan fanlarni tahlil qilganda, biz umumiy ta'lim tsiklining mavzularini topdik. Fanlar ro'yxatida psixologik-liberal san'at tsikli sub'ektlarining etishmasligi optimizmni rag'batlantiradi va ularning zarurligi to'g'risida ma'lum darajada xabardorlikni isbotlaydi. Talabalar tomonidan zarur deb topilgan fanlarga hali ham umumiy ta'lim tsikli fanlari, shuningdek psixologiya kiradi, bu ayniqsa muhimdir va yuqorida keltirilgan xulosani tasdiqlaydi. Sinflarning eng afzal ko'rgan shakllari orasida biz hali ham moslashish davriga mos keladigan, ammo mutaxassisni shakllantirish uchun mutlaqo etarli bo'lmagan o'yin usullariga duch keldik. Bizning tahlilimiz shuni ko'rsatdiki, tadqiqotlarning ahamiyati ko'pchilik respondentlar uchun birinchi o'rinda turadi, shuningdek, qo'shimcha adabiyotlarni izlash masalasining dolzarbligi. Ammo agar biz eng ko'p vaqt talab qiladigan mavzular ro'yxatini tahlil qilsak, psixologik-liberal san'at tsikli mavzularining etishmasligini sezamiz. O'quv jarayonidagi qiyinchiliklarni tahlil qilar ekanmiz, respondentlarning aksariyati bu muammo va shuning uchun uni hal qilish haqida o'ylamaganligini ta'kidladik. Keyin biz maktabdan tashqari tadbirlar katta qiziqish uyg'otganini ta'kidladik; biroq, talabalar aniq qiziqish uyg'otadigan va yordam beradigan narsalarni farqlamadilar. O'quvchilarning kasbga

bo'lgan umidlarini tahlil qilar ekanmiz, talabalarning faqat kichik bir qismi o'zlarini kelajakdagi kasbda ko'rishlarini ko'ramiz. Aksariyat talabalar bu masala haqida hali o'ylamaydilar.

Biz kollejga moslashish jarayoni maktab guruhidan chiqib ketish, kollejda mustaqil o'qish uchun tayyorgarlik ko'rmaslik, xatti-harakatlar va faoliyatni o'z-o'zini nazorat qila olmaslik va maqbul jadvalni izlash bilan bog'liq salbiy his-tuyg'ular bilan birga kelishini aniqladik. Yangi sharoitlarda ishlash va dam olish. O'quvchilarni ushbu muassasada o'qitish uchun yuqori motivatsiyasiz ta'lim muassasasiga muvaffaqiyatli moslashish mumkin emas. Keyingi ish uchun ta'lim motivatsiyasi darajasi emas, balki o'quv faoliyati motivlarining tuzilishi muhim ahamiyatga ega. Shu munosabat bilan o'quv faoliyatining eng muhim motivlari o'rganildi.

Kasbiy o'zini o'zi belgilash jarayoni shaxs ta'lim muassasasiga kirgandan keyin ham dolzarb bo'lib qoladi. Aksincha, talaba taxminlar va haqiqiy o'quv jarayoni o'rtasidagi tafovut bilan bog'liq ma'lum bir inqirozga uchraydi. Bunday vaziyatda barcha sa'y-harakatlarni ushbu inqirozni bartaraf etishga yo'naltirish, o'quvchini yangi rolga jalb qilishga va kasbda o'z imidjini yaratishga qaratilgan tarbiyaviy ishlar tizimi orqali maxsus o'ylash kerak. Bunga qaratilgan ish turi amaliy mashg'ulotdir (amaliy mashg'ulotlarga kirish, xususan). Amaliy topshiriqlardan ham foydalanish mumkin (rejalar, eslatmalar, o'z o'quv dasturlari va ishlanmalarini yaratish). O'quvchilarga turli ijodiy ishlar, ilmiy-tadqiqot ishlari taklif etilishi mumkin.

Shunday qilib, ikki maqsadli vazifa bugungi kunda dolzarbdir: har tomonlama rivojlangan shaxsni va bir vaqtning o'zida ijtimoiy funktsiyalarni tashuvchisini tayyorlash, ularni amalga oshirish jamoat organizmining hayotiy faoliyatini rivojlantirishga yordam beradi. Bu vazifani haqiqiy yagona ta'lim makoni yaratilgandagina, uning umumiy maqsadi va vazifalari shaxsning shakllanish bosqichlariga qarab ushbu tizimning asosiy bo'g'inlarida ko'rsatilgan taqdirdagina bajarish mumkin. Ushbu maqsadlarga erishish umrbod ta'limning doimiy va yaxlit jarayonini talab qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. R.Mavlonova., N.Raxmankulova ., N.Vohidova. "Pedagogika nazariyasi va tarixi." Darslik. -T.: Fan va texnologiyalar. 2010.

2. K. A. Mutalov., B.R.Ramazonov., D.U.Zokirov. Izuchenie rastitelnosti pustin na urokax botaniki. Bosma Trudf Mejdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii «V Orazovskie chteniya: Vklad tyurkskoy sivilizatsii v razvitie nauki i obrazovaniya». Chimkent 2019. 458-462.b. 4 bet.

3. K.A.Mutalov.,K.Mamedov.,Z.Sherdanov . Qishloq xo'jalik fanlarini o'qitish metodikasining asoslari (uslubiy qo'llanma) Bosma.,O'zbekiston Respublikasi qishloq xo'jaligi Vazirligi ToshDAU 2004 yil, Toshkent,132 bet. .

4. <https://kun.uz/news/2020/08/06/kasb-tanlashda-nimalarga-e'tibor-qaratish-kerak>.